

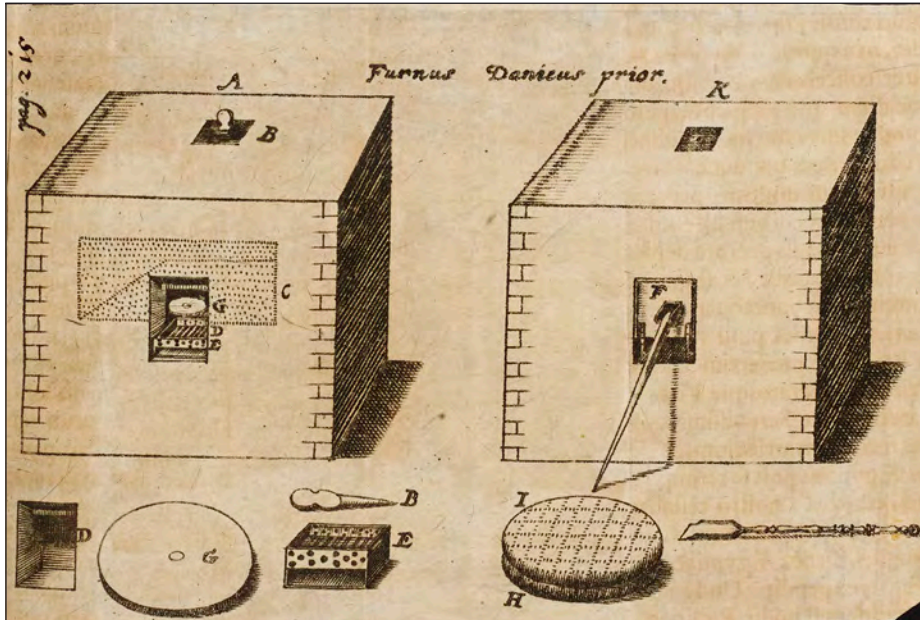
Det rene pip eller Christian 4.s kyllingemoder

af seniorforsker Niels W. Bruun, Det Kongelige Bibliotek

Christian 4.s medvirken ved udformningen af de bygninger, han lod opføre i sin regeringstid, var uden al tvivl betydelig. Han havde indsigt i bygge- og anlægsarbejder og tegnede selv skibe, bindingsværkshuse og tagkonstruktioner.¹ Mindre kendt er det, at kongen også byggede Danmarks første kyllingemoder. Den historie skal fortælles her, og den begynder med lægen og oldtidsforskeren Ole Worm (1588-1654), der har følgende at berette:

“I August Maaned Aar 1640 var jeg blevet kaldt til Frederiksborg for at tilse nogle Hoffolk, som led af en epidemisk Dysenteri; saa skete det, at der var sat Kyllinger frem til Frokost paa det kongelige Taffel. Da nu kongelige Majestæt begyndte at spørge, om jeg vidste, hvorledes disse Kyllinger var blevet udrugget, svarede jeg, at Æggene vel var blevet lagt under en Høne. ‘Nej, slet ikke’, svarede han, ‘men i særlige Ovne paa Ægypternes Vis; og for at du kan se hele Kunstværket, skal jeg sørge for, at du efter Frokost bliver ført ud til den Gaard, hvor de bliver udrugget og opdrættet; saa kan du selv se det hele med dine egne Øjne og beundre Kunstværket’. Som sagt, saa gjort: Da jeg kom derud, fandt jeg i et dertil indrettet Aftukke seks Ovne anbragt i en Række; deres Udseende var

ikke meget forskelligt fra almindelige Ovne, hvori man bager Brød, bortset fra at der foran Aabningen var indrettet et særligt Fyrrum af Jernplader med en lille Rist, hvori der laa smaa Stykker Trækul, som var glødende; de forsynede meget bekvemt hele Indretningen med en mild Varme; naar man stak Haanden ind, følte den nemlig helt lun. I Ovnen var der en flad Kurv, foret med en Pude stoppet med bløde Dun og indeholdende ca. 40-50 Æg. Ved Siden af stod en gammel Kone, der var lejet til mod Betaling at varetage Pasningen af det altsammen. Da hun blev spurgt om hele Fremgangsmaaden med Udrugningen, svarede hun, at hun først ved Hjælp af et Lys undersøgte, om Æggene var drægtige eller golde; saa anbragte hun en ca. halvtredsindstyve ad Gangen i een Ovn, tændte det svagtbrændende Fyr, saaledes som vi saa det, og passede det omhyggeligt, for at det ikke skulle gaa ud, indtil der var gaaet ca. fyrretyve Dage; hun vendte dem desuden to Gange daglig. Og saaledes kom der til den bestemte Tid pippende Kyllinger frem, omend i et saa begrænset Antal, at næppe hvert tiende Æg svarede til Forventningen. Naar de er udrugede, bliver deres Pasning overladt til Kapuner med plukket Bryst, som hun til det Formaal opdrættede i rigelig Mængde, og de røgte deres Hverv med stor Paapasselighed. Dette er hele Tjenestegangen i dette Arbejde. Jeg saa dengang ca. femten, som var naaet til Størrelse som Duer eller lidt mere. Men kongelige Majestæt fortalte, at disse Kyllinger ikke kunde opnaa fuld Størrelse paa Grund af deres Spædhed. Og siden de derfor

Den første danske ovn. A. Afbildning af den første ovn åben. B. Trækbullet med dets traventil. C. Ovnens indre mål. D. Dens firkantede munding. E. En kobberrist. F. Trællåge, som man lukker ovnen med. Lågen er på indersiden beklædt med en kobberplade og på ydersiden støttet af en drejelig stok. G. En traskive, som i midten er forsynet med en akse, så at den nemt kan drejes rundt, når ovnpasseren skal undersøge æggene og vende og dreje dem. H. En pude af silketøj, stoppet med bløde fjer. I. En tilsvarende pude. K. viser samme ovn, lukket og klar til udrugning.

har ringe Haardførhed, bringes de ret til Køkkenet, for at der kan gives rigere Lejlighed til Samtale om, hvormeget der kan opnaas ved at efterligne Naturen ad kunstig Vej, naar Gesandter og fremmede Fyrster skal nyde en stateligere Modtagelse ved Hoffet. (...)

Medens jeg nysgerrigt tog Enkelthederne i Øjesyn, bad jeg om at maatte faa Lejlighed til at slaa et eller to af de Æg istykker, som havde ligget inde i Ovnens cirka fjorten Dage. Først vægrerede den gamle Kone sig, men da hun fik Befaling af dem, som havde ført mig derhen, gav hun mig et Par. Da jeg slog det ene istykker, var det ganske raadent; i det andet fremtraadte tilstrækkelig

tydelige Omrids af en Fugl, især af Øjet og Hovedet.”

Den livfulde og detaljerede beskrivelse af besøget på den kongelige avlsgård findes i et brev fra Ole Worm til sin ven, den danske læge og professor i Padova Johan Rhode (1587-1659).² Denne havde i et brev til Worm fortalt,³ at den tyske læge Johannes Vesling (1598-1649), der var professor i medicin ved universitetet i Padova, arbejdede på at konstruere en kyllingemoder,⁴ og at også storhertugen af Toscana Ferdinand 2. (1621-1670) var optaget af det samme. Til brug for de to projekter havde Rhode derfor udbedt sig nærmere oplysninger om Christian 4.s kyllinge-

Ole Worm 66 år gammel. Han bærer kalot, har juldskæg og langt lokket hår. Worm lægger højre arm ud af rammen, som han holder om med hånden. Kobberstik i Ole Worm, Museum Wormianum, Amsterdam 1655, udført af G. Wingendorp efter forlæg af Karel van Mander. En kopi af Manders maleri findes på Aarhus Katedralskole.

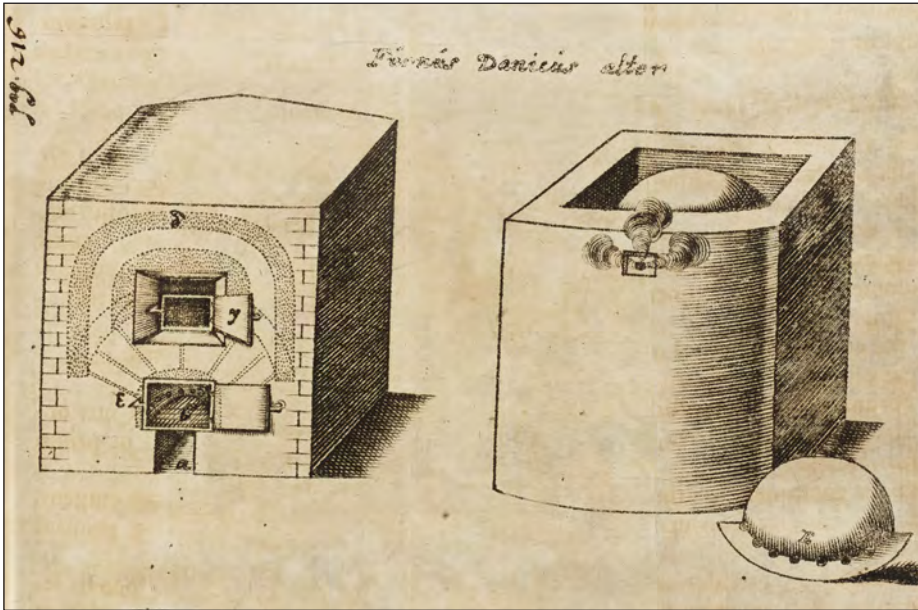
moder. I et efterfølgende brev spørger Rhode derefter, om det var muligt at få tilsendt “et Grundrids af Ovnen og dens Tilbehør.”⁵ Det var det. I sit svarbrev meddeler Worm:⁶

“Med kongelig Majestæts Til-ladelse har jeg gennem en kyndig Maler modtaget medsendte Grundtegning af de Ovne, der er indrettet til Udklækning af Kyllinger.⁷ Jeg sender Tegning af to; det er fordi vor Majestæt fornylig paany har indladt sig paa samme Forsøg, skønt ikke med særlig gunstigt Resultat. Den første, som er betegnet med latinske

Bogstaver, gav det ønskede Resultat. De til Indretningen hentydende Enkeltheder skal jeg afmærke tydeligere med Tegn.

A. Afbildning af den første Ovn aaben. B. Trækhullet med dets Træventil, hvormed man plejer at regulere og moderere Varmen. C. Ovnens indre Maal. D. Dens firkantede Munding, hvori anbringes E. Kobberristen fyldt med smaa Stykker Trækul. Og endelig (betegnet med Bogstavet F.) Trælaagen, hvormed den lukkes; den er paa Indersiden beklædt med Kobberplader og paa Ydersiden støttet af en drejelig Stok. G. I selve Ovnens Hulrum ses først en Træskive, som i Midten er forsynet med en Akse, saa at den nemt kan drejes rundt, for at Vogteren bekvemt kan berøre og vende hvert enkelt Æg med Haanden. Paa Skiven ligger H. en Pude af Silketøj stoppet med bløde Hønsfjer; paa den anbringes de Æg, der skal udruges, og tilsidst dækkes de af I. en anden lignende. K. Samme Ovn lukket og iorden til Udklækning.

Den anden Ovn er mere indviklet og bestaar af en dobbelt Hvælving. α Et Hul bestemt til at tage Asken ud af. β Ildstedet med Risten; det⁸ lukkes af en lille Kobberlaage. γ Aabningen til den første Hvælving eller Bue, hvori Skiven, Puderne og Æggene <findes>⁹ – ligesom i den første Ovn. δ Den anden Hvælving, som omslutter den første og er til at holde paa og beskytte den Varme, der sendes i Cirkulation fra Ildstedet. ϵ Huller, hvorigennem Varmen fra Ildstedet sendes ind i den anden Hvælvings Omkreds. ζ Mellemrum, hvori der er Varme. η Trækhullet,

Den anden danske ovn. α. Et hul til udtagning af aske. β. Ildstedet med risten. γ. Åbningen til den første hvælving. δ. Den anden hvælving, som omslutter den første. ε. Huller, hvorigennem varmen fra ildstedet sendes ind i den anden hvælvingens omkreds. ζ. Mellemrum, hvori der er varme. η. Trækbullet, anbragt på den modsatte side af ovnen.

hvormed Varmen reguleres, anbragt paa den modsatte Side af Ovnen.

Ovnens Højde er ni Fod, Bredde og Dybde 5. Pudren holder 2 Fod i Diameter.”

Såvidt Worm. Hvornår begyndte Christian 4. opbygningen af ovne til udklækning af kyllinger? Spørgsmålet rejstes af Johan Rhode, og Ole Worm svarer, at han har bedt den cancelliembedsmand, som ledede indretningen af ovnene, eftergå regnskaberne.¹⁰ Han fremsender nu dennes svar vedlagt sit brev til Rhode. Hvad embedsmanden svarede, erfarer vi imidlertid ikke. Vi må blot konstatere, at ovnene var færdigbygget og i drift den augustdag i 1640, da Worm første gang blev præsenteret for majestætens kyllingemoder. Vi kan

se, at kongen bevarede interessen i en sådan grad, at han i midten af 1640erne tilmed konstruerede en ny ovntype (”den anden danske ovn”), som dog slet ikke levede op til forventningerne, men gav et langt ringere udbytte end den første ovn, han havde bygget.

Med en udklækningsprocent på 10 var den kunstige udklækning af kyllinger ud fra en økonomisk betragtning det rene pip, men formålet med den var, som allerede Ole Worm indså, da også et ganske andet: “Denne Udklækning af Kyllinger er ikke indrettet af Kongen for Indtægts eller Vindings Skyld, thi den er ti Gange saa dyr som den naturlige Fremgangsmaade: Men fordi han selv har opfundet denne Maade og derigennem kan anstille

61 (s. 106 Bruun) *Pulvinar in quo ova excludantur in furnis Fridericiburgensibus* ("En pude, på hvilken æggene blev udruget i ovnene ved Frederiksborg Slot.").

Den bartholinske privatsamling blev senere indlemmet i universitetets naturalhistoriske museum, *Museum Academicum*, der var beliggende på førstesalen i anatomihuset. Her lå puden udstillet og blev set og beundret af professor i medicin Holger Jacobæus (1650-1701), og siden indført i hans fortegnelse over museets seværdigheder.¹⁹

I natten mellem den 20. og 21. oktober 1728 gik anatomihuset sammen med hele universitetskvarteret op i luer under den store brand, og dermed forsvandt også den sidste materielle erin-

dring om Christian. 4.s kyllingemoder.

Som P.S. skal tilføjes, at Christian 4. ikke stod ganske alene med sin interesse for kunstig udrugning. Kongens egen kansler Christen Thomesen Sehested (1590-1657) praktiserede den også, omend på en noget anden måde. Han placerede hønseæg i møddingen og fik således (endog i vintermånederne) klækket æggene. Thomas Bartholin bemærker hertil: "Æggene udruges her hurtigere end under en høne, men man skal omhyggeligt passe på, at varmen fra møddingen ikke bliver for kraftig og ødelægger æggene, således som det ofte sker. Man må derfor sørge for, at der er store huller i møddingens overflade, så at varmen kan mildnes."²⁰

Noter

- 1 Se Steffen Heiberg, *Christian 4. – en europæisk statsmand*, Kbh. 2006, s. 80ff.
- 2 Brev, dateret 15. september 1644, nr. 1243 Schepelern (nr. 96 Gram). I denne artikel bringes Ole Worms breve i dansk oversættelse efter *Breve fra og til Ole Worm*, bd. 1-3, oversat af H.D. Schepelern, Kbh. 1965-68, med angivelse af brevets nummer i den udgave. Alle andre oversættelser fra latin til dansk er foretaget af denne artikels forfatter. Brevnummeret i parentes refererer til det latinske forlæg, som findes i *Olai Wormii et ad eum doctorum virorum Epistolæ*, Kbh. 1751. Denne udgave blev forberedt af Hans Gram.
- 3 Brev, dateret 3. august 1644, nr. 1225 Schepelern (nr. 95 Gram).
- 4 Arbejdet stod på i årevis, men Vesling fik det aldrig afsluttet. Ved hans død i 1649 overgik hans papirer til kollegaen Johan Rhode, og da denne døde i 1659, kom de sammen med Rhodes efterladte papirer til København, hvor de blev overgivet til Thomas Bartholin, professor i medicin

og polyhistor (1616-1680). Han udgav så i 1664 Veslings *Observationes Anatomicae & Epistolæ Medicæ ex schedis posthumis selectæ*.

På s. 1-19 findes afhandlingen *Observationes Philosophicæ & Medicæ de pullorum in Ægypto exclusione mediante calore elementari* ("Naturfilosofiske og medicinske iagttagelser vedr. udklækning af kyllinger i Ægypten ved hjælp af elementærisk varme"). Siderne 14-18 rummer en beskrivelse af den ovntype, som Vesling under et femårigt ophold i Cairo havde set anvendt til udrugning af kyllinger.

- 5 Brev, dateret 16. marts 1645, nr. 1293 Schepelern (nr. 97 Gram).
- 6 Brev, dateret 18. august 1645, nr. 1342 Schepelern (nr. 98 Gram).
- 7 Thomas Bartholin publicerede tegningerne som illustration til sin artikel *Pullities Danica* ("Den danske kyllingemoder"), der findes i hans bog *Historiarum anatomicarum rariorum centuria V-VI* ("Femte og sjette samling af usædvanlige anatomiske beretninger"), Kbh. 1661, s. 212-223. Det vides ikke, om

han har fundet tegningerne i Johan Rhodes efterladte papirer eller blandt Ole Worms brevskaber. 100 år senere var de imidlertid borte, og i den af Hans Gram forberedte udgave af Worms breve hedder det i en note (s. 88): “Disse illustrationer fandtes intetsteds i Worms papirer; ellers skulle vi ikke have undladt i dette brev at tilføje en kobberstukken gengivelse deraf.” Kobberstikkene er udført af Albert Haelwegh (værkstedsarbejde) efter forlæg af “en kyndig maler” (Karel van Mander?).

8 Schepelelens ‘den’ er her rettet til ‘det’.

9 Suppleret af Niels W. Bruun.

10 Brev, dateret 25. februar 1646, nr. 1389 Schepelelens (nr. 101 Gram).

11 Brev, dateret 15. september 1644, nr. 1243 Schepelelens (nr. 96 Gram).

12 Brev, dateret 15. september 1644, nr. 1243 Schepelelens (nr. 96 Gram).

13 Se også Diodorus Siculus 1,74,5; Plinius, *Naturalis historia* 10, 153. Denne oplyser videre (154), at man på hans tid netop var begyndt at placere æg på avner på et sted, der var varmt, og at æggene blev vendt af en person og holdt varme ved hjælp af en svag ild.

14 Citeret efter Thomas Bartholin, *Historiarum anatomicarum rariorum centuria V-VI* (“Femte og sjette samling af usædvanlige anatomiske beretninger”), Kbh. 1661, s. 213.

15 Thomas Bartholin, *Historiarum anat-*

micarum rariorum centuria V-VI (“Femte og sjette samling af usædvanlige anatomiske beretninger”), Kbh. 1661, s. 217.

- 16 *Ingeniosus hic apparatus summum Maximi Regis Divi Christiani IV. ingenium animumque testatur, ut dolendum sit nec volam nec vestigium ejus amplius in arce Fridericiburgensi superesse.* Brev dateret 12. juni 1661; Thomas Bartholin, *Epistolarum medicinalium centuria III*, Kbh. 1667, s. 100. I sin bog *Chimia in artis formam redacta*, Jena 1662, omtaler Rolfink (s. 426) ganske kort Christian 4.s kyllingemoder og påpeger, at udrugging af kyllinger i en ovn ikke på nogen måde fører frem til, at det så også er muligt, som hævdet af Paracelsus, ved alkymi at skabe en homunculus.
- 17 Thomas Bartholin, *Historiarum anatomicarum rariorum centuria V-VI* (“Femte og sjette samling af usædvanlige anatomiske beretninger”), Kbh. 1661, s. 217.
- 18 Bogen foreligger nu på dansk: Thomas Bartholin, *Anatomibuset i København kortfattet beskrevet*. Udgivet oversat og kommenteret af Niels W. Bruun. Med en efterskrift om anatomiske teatre i Europa af Hans-Otto Loldrup. Kbh. 2007.
- 19 *Holger Jacobæus’ Rejsebog*, udgivet af Vilhelm Maar, Kbh. 1910, s. 51.
- 20 Thomas Bartholin, *Historiarum anatomicarum rariorum centuria III & IV*. (“Tredje og fjerde samling af usædvanlige anatomiske beretninger”), Kbh. 1657, s.198.